

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” SIBIU
FACULTATEA DE TEOLOGIE
„ANDREI ȘAGUNA”

ELEMENTELE MATERIALE UTILIZATE ÎN
TAINA EUHARISTIEI.

Symbolism, semnificație istorico-liturgică, studiu
comparativ cu Bisericile Vechi - Orientale

TEZĂ DE DOCTORAT

Rezumat

Îndrumător: Î.P.S. Prof. Univ. Dr. Laurențiu Liviu Streza

Candidat: Protos. Tomoiagă Ilie Ioachim

SIBIU

2016

Rezumat al tezei de doctorat

Cuvinte cheie: *Taina Euharistiei, Sfânta Liturghie, elemente materiale, pâine, vin, apă, simbolism, studiu comparativ, Bisericile Vechi – Orientale.*

Lucrarea de față cu titlul ***Elementele materiale utilizate în Taina Euharistiei. Simbolism, semnificație istorico-liturgică, studiu comparativ cu Bisericile Vechi-Orientale***, redactată sub îndrumarea Înaltpreasfinției Sale Prof. Univ. Dr. Laurențiu Liviu Streza, Arhiepiscopul Sibiului și Mitropolitul Ardealului de către Protos. Ioachim (Ilie) Tomoiagă cuprinde: lista de abrevieri, cuvânt înainte, introducere, trei părți principale, concluzii generale, precum și câteva tabele explicative; toate extinse pe 228 de pagini. La redactarea acestui proiect de teză de doctorat am utilizat 27 de surse primare, 131 de studii și articole și 5 surse web, prelucrate în 428 de note bibliografice.

În *Introducere* (p. 12 - 20), sunt prezentate motivele pentru care am ales să cercetez tema elementelor materiale utilizate în Taina Sfintei Euharistii, prezentând pe scurt stadiul cercetărilor la ora actuală pe această temă, în special în teologia liturgică românească și am explicat în detaliu cuprinsul proiectului de teză de doctorat precum și scopul urmărit cu fiecare parte a acestuia.

În *partea I* intitulată *Elementele materiale utilizate în Sfânta Euharistie* (p. 21-59) am prezentat elementele materiale utilizate în Sfânta Taină a Euharistiei în cadrul ritului bizantin în uz în Biserica Ortodoxă, anume *pâinea*, din făină curată de grâu, dospită și potrivit sărată, *vinul* curat de struguri și *apa*. Fiecăruia dintre aceste elemente, anume pâinea vinul și apa îi este dedicat mai întâi câte un capitol. În tratarea acestei părți, am urmat în principal textul și indicațiile din Liturghierul în uz al Bisericii Ortodoxe Române, adăugând propriile comentarii. De asemenea adesea am apelat la compararea textului actual al Liturghierului cu textele edițiilor anterioare folosite în Biserica Ortodoxă Română. Este relevat faptul că indicațiile din *Liturghier* sunt extrem de stricte cu privire la materia euharistică nepermițând niciun fel de derogare în ceea ce privește materia folosită sau calitatea acesteia. Un subcapitol separat se ocupă

de culoarea vinului euharistic, am urmat în mare parte studiile românești anterioare pe această temă, adăugând însă experiența personală în această privință atât în țară cât și în diaspora.

Apoi este prezentat modul în care materia euharistică este pregătită pentru Jertfa Euharistică în cadrul Proscomidiei, modul în care sunt amestecate Sfintele Daruri după prefacere și cum anume se adăugă apa caldă după prefacere. În aceste trei subcapitole am urmărit și comentat simbolismul elementelor euharistice așa cum acesta este surprins acde către textul Liturghierului în formulele liturgice însoțitoare pregătirii Sfintelor Daruri, mai întâi pentru prefacere iar apoi pentru împărtășirea clericilor și a credincioșilor. Am subliniat faptul că simbolismul acestora este fundamentat în primul rând biblic și are valențe esențialmente hristologice.

Ultimele două subcapitole completează această primă parte ocupându-se de prevederile canonice cu privire la elementele euharistice, respectiv de controversele cu privire la elementele euharistice în primele veacuri creștine. În subcapitolul dedicat prevederilor canonice, sunt citate mai întâi canonele pe această temă, după care sunt comentate pe scurt. Se observă faptul că prevederile acestor canoane au fost în mare parte rezumate în cadrul prevederilor incluse în *Liturghier*. În ceea ce privește controversele legate de *elementele euharistice* în primele veacuri creștine, am prezentat pe scurt modul în care anumiți eretici au deviat de la folosirea elementelor euharistice așa cum sunt ele instituite de Mântuitorul Iisus Hristos, utilizând alte elemente euharistice. Astfel Sfântul Irineu amintește de un eretic gnostic care folosea vin alb la euharistie căruia îi schimba culoarea în roșu folosindu-se de tot felul de șarlatanii; actul martiric al lui Perpetua și Felicitas descrie folosirea de brânză și lapte ca elemente euharistice de către un grup gnostic din care se pare că făceau parte și cele două martire din nordul Africii la începutul secolului al III-lea. De asemeena Sfântul Ioan Gură de Aur amintește de un grup gnostici al așa-numiților hidroparastați sau aquarii care foloseau doar apă și nu vin la Sfânta Euharistie. Se pare că atât grupul gnostic nord african cât și cel antiohian se fereau să folosească vinul în Euharistie pentru că îl considerau un element negativ, ca de altfel întreaga lume creată.

Partea a doua, cu titlul *Semnificația istorică și simbolică a materiei euharistice* (p. 60-124) debutează cu o introducere în care este explicat în detaliu

cuprinsul și scopul acestei a doua părți. Pornind de la ideea ultimului subcapitol al părții anterioare, anume că unii eretici au apelat la alte elemente euharistice întrucât considerau că materia este rea în sine, mi-am propus să prezint simbolismul elementelor euharistice pornind de la locul acestora în cadrul iudaismului, cadru în care a fost întemeiat creștinismul, precum și al lumii greco-romane în cadrul căreia s-a răspândit creștinismul. Este relevant faptul că în Biserica primară cultul a fost influențat de cel iudaic, inclusiv în ceea ce privește modul de percepere al elementelor materiale folosite.

Înainte de a mă referi însă strict la elementele euharistice, am dedicat un scurt capitol „ontologiei materiei” în teologia ortodoxă. Urmând mai ales teologia Părintelui Stăniloae, care prezintă în credința fundamentală a Bisericii Ortodoxe că lumea în întregul ei, atât cea materială cât și cea spirituală, a fost creată de Dumnezeu din nimic și prin urmare este ontologic bună în sine.

Biserica a respins cu hotărâre întotdeauna ideea gnosticilor că lumea ar fi creația celui rău sau ar fi ontologic rea. Ideea fundamentală a percepției lumii ca și creație bună a lui Dumnezeu stă de asemenea la baza teologiei Întrupării: Hristos vine „întru ale Sale” întrucât Tatăl a creat lumea prin El. În virtutea teologiei ortodoxe a creației și a Întrupării, teologia sacramentală ortodoxă acordă un loc aparte materiei în sfințirea omului prin Sfintele Taine, în cadrul Bisericii. Astfel am arătat, urmând de asemenea teologia Părintelui Stăniloae, că în Biserica Ortodoxă fiecare Taină are un element material, acesta fiind luat din natură fără a fi prelucrat, sau fiind prelucrat de către efortul uman. Harul unor Sfinte Taine, precum de exemplu cel al hirotoniei, este transmis direct prin trupul săvârșitorului văzut. În cadrul Sfintei Taine a Euharistiei sunt folosite atât elemente complexe, precum pâinea și vinul, adică elemente obținute după prelucrarea unor elemente date de natură precum grâul sau strugurii, după ce omul a muncit la cultivarea și prelucrarea lor, dar și apa, așa cum este ea luată din natură sau după o minimă prelucrare cum este încălzirea ei. Astfel complexității Euharistiei ca Taină, prin care îl primim pe Însuși Săvârșitorul Tainelor, adică pe Domnul nostru Iisus Hristos, îi corespunde o complexitate a materiilor utilizate, anume pâinea, vinul și apa.

După aceste două capitole introductive, am tratat semnificația „istorică și simbolică” a elementelor euharistice. Începând cu apa, pentru că acesta este elementul

natural folosit la Euharistie dar care este de asemenea prezent în elementele complexe: pâinea și vinul. Este prezentat simbolismul apei în Vechiul Testament, precum și într-o selecție de texte din Noul Testament: Ioan 2, 6 „apa curățirii” de la nunta din Cana; „nașterea de sus” (Ioan 3, 3) „din apă și din Duh” (Ioan 3, 5); „apa vie” (Ioan 4, 10) și „râuri de apă vie” (Ioan 7, 38). De aceeași manieră este prezentată semnificația istorică și simbolică a pâinii. Textele neotestamentare analizate în mod aparte sunt: „pâinea vieții” (Ioan 6, 35) și „Euharistia” din episodul călătoriei spre Emaus (Luca 24, 13-35).

Subcapitolul dedicat vinului ca element euharistic este ceva mai dezvoltat deoarece cuprinde, pe lângă locul acestuia în Vechiul și Noul Testament și referințe la locul acestuia în lumea greco-romană. Cu acest prilej, am început să dezvolt una din ipotezele sale, anume că modul în care vinul era consumat în lumea greco-romană, și anume amestecat cu apă, a fost preluat ca atare în Euharistia creștină și apoi teologizat, folosindu-se referința biblică de la Ioan 19, 35. Această a doua parte relevă cu prisosință faptul că elementele euharistice creștine au jucat un rol esențial istoric și simbolic atât în iudaism cât și în lumea greco-romană.

Ultimul capitol al acestei a doua părți se ocupă de analizarea simbolismului elementelor euharistice așa cum este acesta relevat de comentariile bizantine târzii. Se arată faptul că acest simbolism este mai dezvoltat decât cel prezent strict în formulele liturgice din Liturghier și că există o diversitate a acestor simbolisme: aceleași gesturi sau obiecte liturgice pot primi o interpretare atât hristologică cât și mariologică.

Partea a treia, cu titlul *Elementele materiale utilizate în Sfânta Euharistie. Studiu comparativ cu Bisericile Vechi-Orientale* (p. 123-200) conține partea comparativă a lucrării. Am explicat mai întâi de ce am ales ca termen de comparație bisericile Vechi-Orientale: acestea sunt cele mai apropiate, nu numai doctrinar, ci și liturgic, de Biserica Ortodoxă. Compararea elementelor euharistice folosite de acestea, precum și a simbolismului legat de acestea ar putea oferi răspunsuri cu privire la propriile dezvoltări liturgico-simbolice din cadrul ritului bizantin. De asemenea am prezentat locul și simbolismul elementelor euharistice în cadrul Bisericii Apostolice Armene, a Bisericii Siriene, a Bisericii Siriene Indiene din Malabar, a Bisericii Copte și a Bisericii Etiopiene. Mai întâi fiecare din aceste biserici este prezentată pe scurt din

punct de vedere istoric și al tradiției liturgice urmate, după care sunt prezentate elementele euharistice utilizate și simbolismul dezvoltat în jurul acestora.

Astfel se relevă faptul că în ceea ce privește elementele euharistice în sine, există diferențe între ritul bizantin și ritul acestor Biserici Vechi Orientale: Biserica Armeană folosește azimă și nu pâine dospită ca element euharistic. De asemenea în Biserica Etiopiană se folosește azimă la Euharistie în Joia Mare, urmându-se o veche credință, greșită de altfel, că la Cina cea de Taină Mântuitorul a folosit azimă. Celelalte biserici Vechi-Orientale folosesc pâine dospită, însă în tradiția coptă prescura folosită nu este sărată, iar în tradiția siriană, inclusiv cea indiană, se folosesc cinci elemente la prepararea pâinii euharistice, anume apa, făina de grâu, sarea, drojdia și untdelemnul.

Am explicat folosirea azimei de către armeni ca fiind o veche tradiție a Bisericii primare păstrată în această biserică. Aici am folosit explicațiile oferite de liturgistul român de origine armeană Zareh Baronian și nu pe cea oferită de Părintele Ene Braniște care vede în această practică armeană o influență latină. Într-adevăr Zareh Baronian dovedește faptul că există surse istorice care arată fără îndoială că armenii au folosit azimă cu multă vreme înainte de a intra în contact cu latinii.

Adăugarea untdelemnului în pâinea euharistică în tradiția siriană poate fi o influență iudaică: pâinea adusă ca jertfă la templu era amestecată cu untdelemn. În ceea ce privește vinul ca element euharistic, biserica armenească este singura care nu amestecă vinul cu apa în cadrul Euharistiei. Am explicat această particularitate prin faptul că armenii au avut propria tradiție separată de cea greco-romană în ceea ce privește folosirea vinului neamestecat cu apă în viața cotidiană. Această tradiție a fost transmisă și în utilizarea liturgică a acestuia. Celelalte tradiții, anume cea siriană și coptă au fost puternic influențate de lumea greco-romană. Tradițiile siriană-indiană și cea etiopiană, chiar dacă se aflau departe de lumea greco-romană, au preluat amestecarea vinului cu apă în euharistie de la sirieni, respectiv de la copti. În schimb, niciuna din aceste biserici nu adaugă apă caldă în Euharistie după prefacere. Este evident că această practică a fost implementată în ritul bizantin după despărțirea dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi-Orientale în secolul al V-lea.

Merită amintit faptul că aici am prezentat în detaliu și comentat dezbaterile dintre armeni și bizantini de de-a lungul secolelor cu privire la elementele euharistice.

În cadrul acestor dezbateri teologice s-au invocat mai multe texte biblice și patristice în favoarea uneia sau alteia dintre practici. Sunt importante însă două elemente, pe care am încercat să le scot suficient în evidență: în primul rând faptul că în ciuda acestor mici diferențe legate de *elementele euharistice*, dialogul dintre Biserica Ortodoxă și cea armeană a fost posibilă și în al doilea rând faptul că monifizismul moderat adoptat de Biserica Armeană și ce celelalte biserici Vechi-Orientale nu se reflectă în textele liturgice ale acestora.

În ceea ce privește simbolismul legat de elementele euharistice, am relevat, prin traducerea rugăciunilor folosite de aceste tradiții, faptul că fiecare rit a cunoscut o dezvoltare într-o anumită direcție: astfel ritul copt este simplu, concentrându-se pe Taina prezenței reale a Mântuitorului în Euharistie; ritul sirian pune accent pe caracterul comunitar al Euharistiei. Există rugăciuni pentru comunitate adresate Maicii Domnului, sfinților, fără însă a se scoate părțile pentru aceștia. De asemenea sunt bine dezvoltate rugăciunile legate de tămâierea repetată a Sfintelor Daruri, subliniindu-se caracterul divin al acestora. În tradiția etiopiană se pune accent pe rugăciunile de binecuvântare a tuturor obiectelor materiale care urmează să vină în contact cu Sfântul Trup și Sânge al Mântuitorului. Simbolismul rugăciunilor din ritul etiopian apelează masiv la motive vetero-trestamentare, subliniind-se și în acest sens strânsurile legături ale acestei biserici cu tradiția iudaică. Una dintre contribuțiile noastre este că am tradus extensiv texte din ritul etiopian, făcându-le cunoscute în mediul teologic românesc.

De asemenea am subliniat influențele culturale prezente în aceste biserici în ceea ce privește elementele euharistice. Astfel pâinea euharistică are forma pâinii folosite în respectivele culturi, iar vinul se obține potrivit tradițiilor locale. De exemplu, în tradiția etiopiană vinul nu are un loc central, prin urmare este stors din struguri în altar, înainte de slujba euharistică.

Tabelele de la sfârșitul tezei de doctorat sunt menite să prezinte mai clar natura, forma și simbolismul elementelor euharistice folosite în aceste biserici.

Cuprins

Abrevieri	5
Cuvânt înainte	7
Introducere	11
I. Elementele materiale utilizate în Sfânta Euharistie	20
I.1. Pâinea.....	22
I.2. Vinul	26
I.2.1. Culoarea vinului euharistic	28
I.3. Apa.....	31
I.4. Pregătirea elementelor euharistice în cadrul proscomidiei	32
I.5. Amestecarea Sfintelor Daruri și adăugarea apei calde după prefacere.....	44
I.6. Prevederi canonice cu privire la elementele euharistice și utilizarea lor	47
I.7. Controverse cu privire la elementele euharistice în primele veacuri creștine	52
I.8. Concluzii.....	56
II. Semnificația istorică și simbolică a materiei euharistice.....	59
Introducere	59
II.1. Ontologia materiei în Teologia Ortodoxă.....	63
II.1.1. „Materia” și simbolismul ei în Tainele Bisericii	67
II.2.Semnificația istorică și simbolică a apei ca materie euharistică.....	71
II.2.1. Semnificația apei în Vechiul Testament	71
II.2.2. Semnificația apei în Noul Testament.....	76
„Apa curățirii” (Ioan 2, 6) în simbolismul sacramental de la Nunta din Cana.....	76
„Nașterea de sus” (Ioan 3, 3) și „nașterea din apă și din Duh” (Ioan 3, 5)	78

„Apa vie” (Ioan 4, 10) sau teologia sacramentală	
a dialogului lui Iisus cu samarineanca.....	79
„Râuri de apă vie” (Ioan 7, 38) din credința în Iisus	81
II.3. Semnificația istorică și simbolică a pâinii ca materie euharistică	83
II.3.1. Pâinea în Vechiul Testament	83
II.3.2. Pâinea în Noul Testament	86
<i>Pâinea - materie euharistică</i>	86
<i>Dimensiunea materială și spirituală a pâinii</i>	86
„Pâinea vieții” (Ioan 6, 35)	87
<i>Pâinea în parabolele Mântuitorului</i>	88
„Euharistie” și cunoaștere la Emaus (Luca 24, 13-35).....	88
II.4. Semnificația istorică și simbolică a vinului ca materie euharistică.....	90
II.4.1. Vinul în Vechiul Testament.....	90
II.4.2. Vinul în Noul Testament	95
<i>Vinul ca materie euharistică</i>	95
<i>Vinul și vița-de-vie în cuvântările Mântuitorului</i>	96
<i>Vinul – lichid tămăduitor și stimul nervos</i>	96
<i>Vinul ca băutură amețitoare</i>	97
<i>Vinul ca motiv eshatologic</i>	99
II.4.3. Vinul în lumea greco-romană	100
II.5. Semnificația mistico-simbolică a elementelor euharistice	
în cadrul Sfintei Liturghii.....	103
II.5.1. Simbolismul principalelor momente ale Proscomidiei	108
II.5.2. Simbolismul amestecării apei în vin.....	113
II.5.3. Simbolismul turnării apei calde și a unirii tuturor elementelor	
în Sfântul Potir.....	116
Concluzii	118

III. Elementele materiale utilizate în Taina Euharistiei.

Studiu comparativ cu Bisericile Vechi-Orientale..... 122

III.1. Bisericile Vechi-Orientale.....	122
III.2. Biserica Apostolică Armeană.....	125
III.2.1. Scurtă introducere istorico-liturgică.....	125
III.2.2. Elementele euharistice folosite în Liturghia armeană	129
III.2.3. Dialoguri ale Bisericii Armene cu alte Biserici pe marginea elementelor euharistice	132
III.2.4. Particularități ale Bisericii Armene cu privire la folosirea elementelor euharistice și explicarea lor	148
III.2.5. Concluzii	152
III.3. Biserica Siriană	156
III.3.1. Scurtă introducere istorico-liturgică.....	156
III.3.2. Elementele euharistice folosite în Liturghia siriană	159
III.3.2. Concluzii	168
III.4. Biserica Siriană Indiană din Malabar (Malankara)	171
III.4.1. Scurtă introducere istorico-liturgică.....	171
III.4.2. Elementele euharistice folosite în Liturghia siriană indiană	173
III.4.3. Concluzii	175
III.5. Biserica Coptă	176
III.5.1. Scurtă introducere istorico-liturgică.....	176
III.5.2. Elementele euharistice folosite în Liturghia coptă	180
III.5.3. Concluzii	185
III.6. Biserica Etiopiană	187
III.6.1. Scurtă introducere istorico-liturgică.....	187

III.6.2.Elementele euharistice folosite în Liturghia etiopiană	191
III.6.3. Concluzii	199
Concluzii generale	201
Bibliografie.....	203
Anexe	217
Tabel comparativ	217
Declarația pentru conformitate asupra originalității operei științifice	223
Curriculum Vitae	224